

ԿԱՐԾԻՔՆԵՐ ՕՐՄԱՆՅԱՆԻ ՄԱՍԻՆ

Սարմնական հաղթ զանգված մը, դեպի ետև շրջած քիչ մը. հեացող ու դժգոհ լանջ մը, որուն վրա վաղահաս ալեորումով ճերմերկած՝ առյուծի գլուխ մը ու զվարթ դեմք մը կխրոխտան. սրտաթունդ ու անուշ ձայն մը, որուն հայտնի անկեղծության շեշտը՝ շիտակ սրտիդ կերթա ու կտիրե անոր. ձեռքի բուն շարժումներ, որոնք սպառնալից պիտի թվեին, եթե դադարեին շնորհալի ըլլալն և որոնք՝ խոսակցության մեջ բանիվ բերանո չգրուցված մասերը ամբողջացնելու պաշտոնը կկատարեն:

Այս է արտաքին երևույթը:

Հին ատենները պարանքներուն բոլոր արվեստական շքեղությունը ներսն էր. հիմակվան ճարտարապետությունը՝ շենքի դուրսի երեսին վրա կթափե իր բոլոր ճիգը, իր արվեստը, իր ճաշակը հոն ի տես կղնե ու փուլթ շրենը, որ ներսի պատերը անշնորհ կամ անպաճույճ երևան. հո՛ս հանգած է քաղաքակրթության հարատև ձգտումը. ամեն ինչ դուրսը: Գերաշնորհ Օրմանյան՝ հին ժամանակի պարանքներն է. իր ներսը հմտության զանձեր կան լեցված և հոն կառուցված կահավորված պարանք մը կա սրտի ու մտքի ամեն ճոխություններով, որոնք իր եկեղեցականի համեստ սքեմին տակ կծածկվին միշտ:

... Այն պարտասուն հոգիներուն մեջ, որով մեծ մասամբ մեր եկեղեցականությունը կձևանա, գերաշնորհ Օրմանյան կաղնիի մը ամբարձիկ ուղղությունը պահած է, անխախտ ու ամուր կերպով իր սրբազան կոչումին վրա, առանց պարծենալու՝ շարունակելով հատուցանել իր պարտքը, պարզությամբ ու համեստությամբ. այնպես՝ ինչպես պարտքերը պետք է որ հատուցվին:

Այսպես, սիրահոժար գացած է հոն, ուր կոչած են զինքը Ազգն ու Եկեղեցին, Կարինի լեռնադաշտն մինչև Արմաշի մենաստանը, ճշմարիտ վարդապետ մը ըլլալով ո՛չ միայն այն սուրբ օծումով, զոր եկեղեցին կշնորհե,

այլ այն ավելի սուրբ օծումովը, զոր անձնվիրությունը կուտա:

Իր համակերպիկ մարդու զվարթախոհությունը՝ կյանքի պայմաններուն ճշմարիտ և ուղիղ ըմբռնումն է: Գերաշնորհ Օրմանյան գիտե, որ ամեն ճամբաները հարթ ու շիտակ չեն կրնար ըլլալ աշխարհիս վրա և զառիվարներ կան, ուրկե կրնա գլտորիլ մարդը այց գիտե նաև, որ ամեն զառիվար, միանգամայն զառիվեր մըն է. վար կսահիս, բայց վեր ալ կելլես. և միթե մարդկային ճակատագիրը այս անգույն երեւեցնե շինված չէ՞:

Կրոնքը ասիկա ուսուցած է իրեն, խաչելության քով հարությունը նշմարած է միշտ ու վաշիկյան մը սրտաբեկ չէ եղած:

(ԳՐԻԳՈՐ ԶՈՂՐԱՊ, «Մանոք դեմեք»)

Օրմանյան սրբազան պատրիարք ըլլալն առաջ, մեր ամենեն գնահատելի և ազգասեր եկեղեցականներն մեկն էր. գնահատություն մը՝ որ նոր չեմ ընել, այլ 14 տարի առաջ ըրած եմ իմ «Մանոք դեմքեր»-ու շարքին մեջ՝ իրեն հատկացված հոդվածով մը: Այդ հոդվածին մեջ՝ խիստ զբաղնության մը աշքեն գրեթե փախցնելով ժողովուրդին հասկցնելու համար այս եկեղեցականին հեղափոխական ոգին, ըսած էի. «Օրմանյան սրբազան մեր եպիսկոպոսներուն երիտասարդը և մեր երիտասարդներուն եպիսկոպոսն է»: Ահա՛ այս էր այդ թվականին իմ համոզումս, որ բոլոր երիտասարդության այ համոզումն էր: Արդյոք այսպիսի կարծիք մը հայտնելով սխալած էի. ո՛չ: Օրմանյան սրբազան իբրև Սովետոյ հանձնաժողովի քարտուղար և Արմաշի վանահայր, իրավամբ ամենուն համակրությունը և վստահությունը շահած էր. իսկ իբրև Կարնո առաջնորդ՝ հեղափոխական գործունեություն մը ունեցավ: Անուրանալի է, որ Կարնո մեջ առաջին ցընցումը իր օրովը եղավ, ու շարժման գլուխը ինք գտնվեցավ: Այդ պատճառով ալ Օրմանյան սրբազան Պոլիս բերվեցավ և հարցաքննության ենթարկվելու հետո հաղիվ կրցավ իր օձիքը ուղարտել:

... Անցյալ շաբաթ օրվան և այս օրվան նիստերուն մեր առջև պարզված տեսարանները ուշագրավ կգտնեմ: Ես պետք չունեի ասոր համոզվելու համար, թե մարդ որքան տկար արարած մըն է, երբ կհարկադրվի ուրիշ մը դատելու: Մեկ վայրկյանի համար գոնե պետք էր, որ մերկանար իր կանխակալ կարծիքները, իր համակրությունները և հակակրությունները, որպեսզի արդար վճիռ մը արտասանելու կարող ըլլար: Պատմությունը երբ օր մը քննեմ մեր այսօրվան նիստը, Օրմանյան սրբազանի հակառակորդները և ջատագույնները պիտի գտնեմ, բայց դատավորներ չպիտի գտնեմ այստեղ: Արդարությունը անջատ ամեն անձն ու ամեն խնդրի՝ պետք է, որ բարձր ու սրբազան ըլլար: Ես շուրջս հուզվում եմ ու զայրույթ կտեսնեմ միայն: Այս դատավարությունը ընկելով, 12 տարվան կսկիծներու վերլուծումն է որ կկատարենք: Դյուրավ կհասկցվի, թե այդ ցավերու վերլուծումը կրթերու բորբոքում հառաջ բերավ: Միայն թե մոռնալու չէ՝, որ հոս քաղաքական խնդիր մը քննելու համար ժողոված չենք, այլ արդարությունն ի գործ դնելու ամբաստանյալի մը դեմ. աղոր համար մոռնալու չէ, որ անցյալին վերաբերյալ այդ գործը իր ժամանակի պայմաններին դատելու չենք, եթե արդար ըլլալ կուզենք: Ես իմ փորձառություններս, մարդկային արդարության վրա շատ նպաստավոր գաղափար չունիմ, վասնզի հաճախ տեսած եմ, որ մարդկային դատաստանները վայրկյանին տպավորությունը տակ կտրվին: Օրմանյան սրբազանին դատը Կոստանդնուպոլսո հայության կյանքին մեկ ցուլացումն է, և դատավորներն ավելի պատմիչներու և ընկերաբաններու կվերաբերի:

... Հսկեցավ, թե Օրմանյան սրբազան Սահմանադրության բոլոր տրամադրությունները չգործադրեց, ուստի. այդ մասին իր բրած ուխտը դրժեց: Կհարցնեմ, թե այսօր, երբ հինգ տարին ի վեր մեր Սահմանադրությունը գործադրելու մասին կատարյալ պատմություն կվայելենք, արդյոք անոր բոլոր տրամադրությունները գործադրեցինք... Մտածեցե՛ք անգամ մը, այսօր, երբ արդարությունը գործադրելու նպատակով հավաքված ենք այստեղ, արդյոք արդարության գոնե տարրական և հիմնական պայմանները կհարգենք մենք: Առանց վարանելու դատելու վրա ենք ամբաստանյալ մը, որ բացակա է և որ իր ձայնը չի կրնար բարձրացնել մեր առջև ինքզինքը պաշտպանելու համար, նույնիսկ ամենեւնի բացահայտ կերպով անարդար պահանջումներու և նկատումներու հանդեպ:

... Իրեն վերագրված հանցանքներուն գրկավորելու ըլլալով, ըսվեցավ, թե ստրկամիտ քաղաքականության կհետևեր Օրմանյան կառավարության հանդեպ: Օրմանյան սրբազան ջարդերեն վեիջ հայոց պատրիարք եղավ, և համակերպություն քաղաքականության հետեցավ մինչև վերջը: Ասիկա ամենուն համար ընդունելի քաղաքականություն մը չէ, թերև. բայց այն ժամանակի պայմաններուն նայելով՝ պարտադրական քաղաքականություն մըն էր: Հետո, համակերպությունը մեր դարավոր քաղաքականությունն է. Հայոց պատմությունը՝ համակերպության պատմությունն է: Եթե մեզի ժամանակակից ազգերեն շատերը ջնջված են ու մենք տակավին գոյություն ունինք, ասիկա կպարտինք այդ քաղաքականության, և ասոր համար է, որ հայերը կրցած են բազմազան տիրապետությանց տակ ապրիլ: Կաղնիի և եղեգի առածը այս պահուս կհիշեմ ես. կաղնի ըլլալը դուրին և շքեղ բան մըն է, բայց կաղնին կիշրվի, մինչդեռ եղեգը խոնարհելով հանդերձ, դարձյալ կկանգնի. հարկավ պետք եղածն ավելի խոնարհիլ մը կա, որ անտեղի է, սակայն խնդիր է ճշտել՝ թե այս պարագային մեջ եղեգը որքան ծոցեցավ:

(ԳՐԻԳՈՐ ԶՈՂՐԱՊ, Կոստանդնուպոլսի Ազգային ժողովի 1912 թ. դեկտեմբեր 21-ի նիստում արտասանած ճառից)

Հարկ է նաև խոստովանիլ, թե Օրմանյան վերին աստիճանի ընկերային մարդ էր. իր խոսակցությունը հույժ հաճելի էր. կատարյալ կենցաղագետ մ'էր. ընտանեկան անթերի և անսպասելի կյանք մ'ունեւր և իր անձնական բարոյական անաղարտ մնաց Պերայի ամենեւնի եռուզեւ կեդրոնին մեջ բնակելուն հակառակ:

ԲՅՈՒՋԱՆԴ ՔԵԶՅԱՆ

Երկու հանգամանք մղել են մեզ հայ հասարակության առաջ դնել այս գործը: Առաջին՝ մեր խորին համոզումն է, որ Ա. էջմիածնի ներկա քայքայված պայմանների համար սրբազան Օրմանյանը, որպես կառող, կրթված և վարչագետ անձնավորություն, արժանավորագույն ընտրելին է Կաթողիկոսական Աթոռի համար: Այս համոզում կենսագրականով փորձում ենք ծանոթացնել հայ հասարակության նորա բեղմնավոր գործունեության հետ և պարզել այն թյուրիմացությունները, որ տարածել են նորա հակառակորդներն ու թշնամիները հասարակության մեջ:

Երկրորդ՝ մեզ այս գործին մղել է մեր խիղճը, որ անհրաժեշտ է զգացել արդարության ձայնը բարձրացնել այն գոհհիլ և բարբարոսական վարմունքի դեմ, որ Կոս-

տանդնուպոլսո խուժանը յուր պետերով, և ստրկության շղթաների մեջ սնված անբարոյական լրագրությունը ցույց տվին հրաժարված պատրիարքի դեմ, հավիտենական նշավակության արձան կանգնելով իրենց համար: Մերկապարանոց ստությունն ու անպատկառ զրպարտությունը այդ մարդկանց լավագույն զենքն էր սևացնելու և ըստ ամենայնի վարկարեկ անելու մի բարձրաստիճան հոգևորական, որ ծանր օրերի մեջ ցույց տված յուր խելոք գործունեության համար, այս ազատության օրերին արժանի էր երախտագիտության և շնորհակալության:

... Մեր խղճի և գիտակցության թելադրությամբ այսպիսի անձնավորություններից մեկն է սրբազան Օրմանյան, գիտուն, քաղաքագետ, լեզվագետ, փորձառու, մեր Եկեղեցվո անցյալին և ներկա պահանջներին քաջ ծանոթ և գործունեության անսահման եռանդով լցված:

ԳԱՐԵԳԻՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ՀՈՎՍԵՓՅԱՆ
(«Մաղափա աբեղիսկոպոս Օրմանյան և կաթողիկոսական ընտրություն», Թիֆլիս, 1911 թ.)

Այն ժամանակը, որ ես նորին Երանության մոտ անցրի, իմ Արևելքում կատարած ճանապարհորդության մեջ ամենահետաքրքրական և վաշեղծով լի ժամերին են պատկանում: Ես հասկացա իսկույն, որ Արևելքի նշանավոր մարդկանցից մեկի և ուղղություն տվող անձի հետ գործ ունեմ:

ՊՐՈՖ. ԳԵԼՅԵՐ

Հայոց Եկեղեցվո պատմությունը ավելի շահագրգիռ կդառնա անով, որ հեղինակը, Օրմանյան սրբազան, բնիկ արևելցի մըն է, և տասներկու տարի Կոստանդնուպոլսո Պատրիարքական Աթոռին վրա գտնված է: Հետևաբար ներկա աշխատությունը չի նմանիր այն սովորական և աննշանակ հրատարակությանց, որոնց հեղինակները իրար ընդօրինակելով բան մը մեջտեղ կնետեն: Ասկի զատ հեղինակը ձևին և ոճին գեղեցկության հետևող մը չէ, և յուր գիրքը միմիայն սկզբունքներու և եղելություններու արձագանքն է: Ընթերցողը պիտի տեսնե, թե որչափ ալ ուղղամիտ է, և թե ինչպես միայն համոզման վրա հիմնվելով գրած է, այլ և միտքի այնպիսի անկախությամբ մը, որ զարմանք կպատճառե եվրոպացի ընթերցողներու, որոնք վարժ չեն այդչափ ազատությամբ գրող եկեղեցականներու հանդիպիլ:

ՔԵՐՏՐԱՆԴ ԲԱՐԵՅԼ

(Մաղափա Աբեղիսկոպոս Օրմանյան, «Հայոց Եկեղեցին», Կոստանդնուպոլիս, 1911 թ., «Հառաքարմ», էջ 9—10)

... Օրմանյան և Դուրյան, այլապես այնքան աննման իրարու, այդ տեսակետով մեծապես կնմանեին իրարու, հավասարորեն ունենալով այդ երեք առաքինություններն:

... Մեկը, այսպես, բոլորովին տրամաբանական և թվագիտական տեսություններով կազմված և սկոլաստիկ կաղապարի մեջ թափված չոր բայց լայն միտք, մյուսը՝ գեղեցկագիտական ըմբռնումներով շինված և բազմակողմանի հմտության պաշարով խորացած իմացականություն, մին մեթոդի մարդ, որ սկիզբեն մինչև վերջը հին բայց կանոնավոր դասընթացներու միջոցով առած էր իր զարգացումը, մյուսը՝ ներշնչումի մարդ, որ իր նախակրթությունը մեկ շրջանի միջոցին քանիցս փոփոխված դպրոցի մը մեջ ստանալիս վերջ՝ մտավորական կատարելագործության մը իրական արդյունքներուն տիրացեր էր, ինք մինակը գրեթե և ինքնաշխատության ահագին ճիգերով, երկուքն ալ ճանչցած՝ ժուղովուրդը, թեև առաջինը քաղաքներու և մայրաքաղաքներու մեջ հաճախ վերեն ու վարչական գիծերու վրայեն ծառայած անոր, մինչ երկրորդը մեծ գյուղի մը մեջ միայն շփման մեջ գտնված էր ամբողջին հետ, բայց երկար կենակցությամբ գրեթե խառնված անոր ներքին իրականության հետ և ճարտարապետի՝ բանվորի նվիրումով հավասարապես սպասարկած անոր հոգեկան պետքերուն, երբ իրարու պատահեցան Չարխափանի սեմին վրա, շուտով հասկցան, թե նախախնամությունը իրարու մոտ բերած էր զիրենք՝ մեկով մյուսը լրացնելու և երկուքով ամբողջացված միության շնորհիվ կանգնելու համար երկուքեն միանգամայն մտասևեռված գործին մեծությունը:

... Կերկնենք, թե երկուքին գործակցության մեջ ամենին ուշագրավ կետը՝ նկարագրով և ոգիով իրարու գրեթե տրամագծորեն հակոտնյա ըլլալով հանդերձ, իրարու պատշաճիլ կարենալու իրենց իմաստությունն էր:

Օրմանյանի լայնսիրտ բարբին և ճկուն բնավորության համար ոչինչ ավելի գյուրին էր քան աղիկա: Իր դաստիարակության մանկության օրերեն ստացված տուրքն էր ան իրեն, զոր հետո ավելի մշակած և փայլեցուցած էր մինչև իր շափահասության տարիքը ապրած և գործած այն միջավայրին մեջ, ուր միջնադարյան ըմբռնում մը գիտական նրբություններու հասցուցած էր վարվեգոլություն ճարտարությունը:

Մարդոց հետ վարվիլ՝ ինքզինքը հարմարեցնելով յուրաքանչյուրին ձգտումին և ճաշակին, վայրկյանին պահանջին համեմատ կերպավորվիլ՝ ամեն մեկ պարագայի

մեջ շահագործվելիք առիթի մը պատեհութիւնը ստեղծելով, զրոստանքի շափ հաճելի և խաղարկութեան մը շափ հեշտ էր իրեն համար:

Հոգեկան այսպիսի բերումներով շինված նկարագրի մը համար, Դուրյանի նման մեծարժեք անձի մը հետ վարվելու գործը առնվազն վայելք մըն էր ուրեմն, զոր պիտի ուզէր անշուշտ արժեքնել ամենեն խելացի միջոցներով:

ԹՈՐԳՈՍ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԳՈՒՇԱԿՅԱՆ
(«Յդիշէ պատրիարք Դուրյան»,
Երուսաղեմ, 1932 թ., էջ 155—158)

Այս գործը («Ազգապատում») հասունացած և հանդարտած Օրմանյանին զուգագործոցն է... Ազգային-եկեղեցական պատմութեան մեջ այնքան խոր կերպով դիտած և ըմբռնած է դեպքերուն տրամաբանական ծագումն ու հառաջատուութիւնը, որ կարծես իր ձեռքով կշռափն իրողութիւնները և կիսոսի պատմական դեմքերու հետ:

... Օրմանյանի «Ազգապատում»-ը իր ծրագրով, իր ծավալով, իր նպատակով բոլորովին նորոգ բան մըն է, և իր «հեղինակը» իրական հեղինակ մըն է, տերը և դատավորը իր նյութին, և ո՛չ թէ պարզապէս հավաքող մը կամ հետեւող մը:

Օրմանյան, ինչպէս իր նախահիշյալ գործերուն, նույնպէս իր «Ազգապատում»-ին մեջ կրթութեան ա ո՛չ միայն իր մտավոր կարողութիւններով, այլ նաև իր փորձառութիւններով, իր նկարագրով:

ԲԱՐԳԵՆ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԿՅՈՒՆԵՍԵՐՅԱՆ
(Մաղափա արքեպիսկոպոս Օրմանյան,
«Ազգապատում», Գ, Երուսաղեմ, 1927 թ.,
«Նախագիտելիք», էջ է—ԺԳ)

... Միտք մը մշտարթուն: Հիշողութիւն մը սուր, անվրեպ և համապարփակ՝ թիվերու, տեղերու, դեպքերու, ժամանակներու և ժամերու իսկ: Այս է խարիսխը այն լիակատար ինքնավստահութեան և բանալին իր ուժեղ— և մերթ ինքնաբաւ— անհատականութեան և ազդեցութեան, որոնցմով կհեղինակավորե պարտադրորեն իր տիրապետութիւնը մտքերու վրա մանավանդ: Բռնապետութիւն պիտի որակին այս ինքնեկ հատկութիւնը անոնք, որոնք շողորթութիւն կալկակալեն կամ տկարամտութեամբ կամ մեծամտութեամբ: Ծարտար քաղաքագետ-վարչագետ: Իր փորձն է առած վատիկանի դիվանական նրբանցքներուն մեջ հավանաբար, ուր աշխարհի պետական հաշիվները կգտնեն իրենց

արձագանքները: Կճանշնա աշխարհը այն պրիսմակին ընդմեջեն, զոր կկազմեն ընկերային ընկալալ կարգուսարբերը իրենց մանվածապատ խաչաձևումներովը: Բնածին իմացականութիւն մը, լայն բանգիտութեամբ մը կաղապարված, վարժ այդ պրիսմակին, կըորացնէ իր մեջ քաղաքական մարգարեի մը ապագայատես աչքը— ոչ, անշուշտ, բացարձակապէս անվրիպելի: Պապական գահը բարձր չէ իր ձիրքերեն, բայց անհանդուրժող է այլատարր կշիռներու:

Անխոնջ աշխատող ու երկնող: Երկնող խոսքի և գործի: Վայրկյանները ունին գին, զոր չի կրնար անտեսել ու թողուլ, որ անցնին առանց իրմե բան մը առնելու: Իր լեզուն ճարտար ու սահուն, իր գրիչը անսեթեթ ու տրամաբանական, իր արտահայտութիւնները անընդհատ և աղբիւրահոս, համոզիչ ու մտազրավ:

... Այն համակրանքը, զոր կունենան իրեն հանդեպ, հաճելի հարկադրանք մըն է, որով կիտնարհիս իր շեշտված ու լեցուն անհատականութեան առջև: Միտք իր մասնակցութիւնը չի բերեր միշտ այս տարօրինակ, թեև արդար ակնածանքին, որ հաճախ պարտութիւնն է տկարութեանդ... Մարդը շատ բարդ է իր մեջ. ահա թէ ինչու փոխհիփոխ կամ խառնիխառն համակրանքն ու հակակրանքը այդ մեծ անձնավորութեան հանդեպ: Իր հուսկ հրաժեշտով, որ պակաս մը թողուց իր ետեւն, համակրանքը կտանի հաղթանակը:

Ներույժ կամք մը, անտեղիտալի և անպարտելի իր ճամբու բովանդակ ընթացքին, որ անփուշ չէ: «Խոհք և խոսք»-ի մեջ շարժանկարված իր պայքարները, միշտ նվաճումներով պսակված, փառավոր ապացույցներն են ադոր: Այդ պայքարները, ոգորումները, ո՛չ կեղծ են, ո՛չ ալ վիպային: Դժվար է մեղադրել զինք իր սեփական գրչին համար, որով այդ պատկերն է տված մեզի: Առանց այդ գրչին, մենք պիտի կորսնցնէինք ապրված ոչ սովորական կյանքի մը արժեքավոր գիծերը, որոնցմով ազդ մը կրնա հպարտանալ: Հարկ էր ճանշնալ իր տաղանդը, զոր կյանքովը արդարացնելի վերջ, գրչովն ալ իրավունք ըրավ անոր:— Արդյոք կապտո՞ւմ մը եղած պիտի ըլլար ուրիշի պատվին, եթէ առավելապէս այս մարդուն մեջ գործող Պատրիարքը անմահանար «երկաթ» տիտղոսով:

ԳԱՐԵԳԻՆ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՏՐԱՊԷՉՈՆԻ
(«Փարոս Հայաստանյայց», 1932 թ.
փետրվար)